

Konsolidacja demokracji w Polsce w latach 2006—2017

The process of consolidation of democracy in Poland
in the years 2006—2017

Marek Tyrała*

Abstrakt

Celem autora artykułu jest scharakteryzowanie procesu funkcjonowania demokracji w Polsce w ciągu ostatniej dekady. Główny problem badawczy/hipoteza postawiona w artykule brzmi: „Demokracja w Polsce jest nieskonsolidowana (niespójna)”. Przedstawiony został proces rywalizacji politycznej oraz czynniki określające (warunkujące) proces utrwalenia demokracji. Artykuł ma charakter interdyscyplinarny, problem badawczy został przeanalizowany z perspektywy politologicznej, socjologicznej i filozoficznej. Próba analizy problemu badawczego może wnieść istotny wkład w dalsze badanie procesu funkcjonowania demokracji w Polsce.

Słowa kluczowe: demokracja, konsolidacja, rywalizacja polityczna, transformacja, wybory

Abstract

The aim of the article is the characteristics of the process of consolidation of democracy in Poland in the past 11 years. The main research question posed in the article: *democracy in Poland is non-consolidated*. The process was characterized political competition (electoral and parliamentary coalitions) and the factors determining the (conditional) process of consolidation of democracy. The article has an interdisciplinary research problem will be analysed on a basis of polemology, be a different sociology and philosophies. Attempt to answer the research question, can make a significant contribution to the further exploration of the process of consolidation of democracy in Poland.

Key words: democracy, consolidation, political rivalry, transformation, election

* (wolfs11@wp.pl); iD <https://orcid.org/0000-0003-3475-6941>.

Wstęp

Demokracja to zarówno system rządów, jak i forma sprawowania władzy, której głównym źródłem jest społeczna wola większości¹. Andrzej Antoszewski i Leonardo Morlino zwracają uwagę na to, iż jakość demokracji tworzą: procedury (rządy prawa, rywalizacja polityczna, partycypacja), element substancjalny (poziom realizacji wartości; równość i wolność) oraz efekt końcowy (responsywność) mierzony poziomem zadowolenia z dokonań władzy i demokracji².

Integracja demokracji to stopniowe uzyskiwanie przez nowy system cech demokracji liberalnej poliarchii (w ujęciu Roberta Dahla)³. Demokracja i liberalizm tworzą wspólny autonomiczny obszar, są z sobą trwale związane⁴. Liberalizm niesie wolność, z kolei demokracja — równość⁵. Jednak balans między demokracją a liberalizmem jest trudny do osiągnięcia, a jeszcze trudniejszy do utrzymania. Juan J. Linz, i Alfred Stepan stwierdzają, że proces umocnienia demokracji dokonuje się jednocześnie na trzech płaszczyznach: konstytucyjnej, intelektualnej oraz behawioralnej (wartości kulturowe). Ważna cecha skonsolidowanej demokracji to jej elastyczność, zdolność systemu do utrzymania demokratycznej reprodukcji, czyli przewycięzania sytuacji kryzysowych⁶. Konsolidacja demokracji to ostatnia faza demokratyzacji, stanowi ona zakończenie tranzycji⁷. Jednak transformacja niekoniecznie musi zakończyć się pełnym ugruntowaniem demokracji. Demokracja skonsolidowana to system zintegrowany, który powinien być w stanie zapewnić wystarczający poziom spójności pomiędzy wartościami, strukturami oraz zachowaniami politycznymi⁸.

Proces instytucjonalizacji demokracji obejmuje formowanie i utrwalanie się wzorców rywalizacji politycznej oraz zdobywanie dla tych wzorców szerokiej

¹ J. POKLADECKI: *Systemowe znaczenie demokracji na poziomie lokalnym w Polsce*. W: *Polska demokracja. Koncepcje, płaszczyzny, instytucje*. Red. S. WRÓBEL. Toruń 2008, s. 284—285.

² A. ANTOSZEWSKI: *Współczesne teorie demokracji*. Warszawa 2016, s. 12—26, 82—83 oraz J. LINZ: *Kryzys, załamanie i powrót do równowagi*. W: *Władza i społeczeństwo*. T. 2. Red. J. SZCZUPACZYŃSKI. Warszawa 1998.

³ R. DAHL: *Demokracja i jej krytycy*. Przeł. S. AMSTERDAMSKI. Warszawa 2012, s. 310—312.

⁴ N. BOBBIO: *Liberalizm i demokracja*. Przeł. P. BRAVO. Kraków 1998, s. 36—40.

⁵ G. SARTORI: *Teoria demokracji*. Przeł. P. AMSTERDAMSKI, D. GRINBERG. Warszawa 1998, s. 470—477.

⁶ J. LINZ, A. STEPAN: *Problems of Democratic Transition and Consolidation, Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore—London 1996, s. 2—15. oraz G. ALMOND, S. VERBA: *The Civic Culture*. Princeton 1963, s. 66—125.

⁷ S. HUNTINGTON: *Trzecia fala demokratyzacji*. Przeł. A. DZIURDZIK. Warszawa 1995.

⁸ A. ANTOSZEWSKI: *System polityczny RP*. Warszawa 2012, s. 48—87, 184—223.

akceptacji. W procesie tym dominującą rolę sprawują partie polityczne⁹. Partie polityczne na trwale wpisują w *habitus* społeczny model walki politycznej. Jeśli przybierze on antagonistyczną formę, utrwalenie demokracji ulegnie spowolnieniu. Wskaźnik demokratyzacji jest wyznaczany przez poziom rywalizacyjności¹⁰. Integracja demokracji to proces odwracalny. Jest to także osiągnięcie stanu, w którym powrót do autorytaryzmu powinien być niemożliwy¹¹.

Wysoka stabilność systemu politycznego występuje tam, gdzie funkcjonuje i równoważą się wzajemnie silne państwo oraz silne społeczeństwo obywatelskie¹². Miarą konsolidacji demokracji powinna być zdolność instytucji nowego reżimu do pozytywnej odpowiedzi na wyzwania o charakterze ekonomicznym, a także socjopolitycznym¹³. Kluczowy element umocnienia demokracji to synteza dwóch stanowisk: proceduralnego oraz substancjalnego. Czynniki proceduralne to nacisk na legitymizację społeczną procedur decyzyjnych. Czynniki substancjalne odpowiadają za efektywność, która stanowi niezbędny element legitymizacji systemu politycznego¹⁴. Peter Mair współczesną demokrację liberalną określa jako „wydrażoną”. Jest to demokracja, w której dochodzi do wzajemnego oddalania się partii politycznych od obywateli (zanik funkcji reprezentacyjnych) oraz zbliżanie się ich w kierunku państwa (kartelizacja)¹⁵. Ginie wówczas zdolność partii politycznych do godzenia oraz rozwiązywania napięć pomiędzy responsywnością a odpowiedzialnością rządu. W procesie tym brakuje równowagi pomiędzy demokracją i jej wydajnością, co prowadzi do kryzysu rządzenia państwem oraz kryzysu demokracji¹⁶.

Esencją każdej demokratycznej polityki jest walka i współpraca partii politycznych na arenie gabinetowej, wyborczej oraz parlamentarnej. Rywalizację polityczną można określić jako ogół strategii i zachowań kooperacyjnych partii politycznych, które dążą do uzyskania jak najlepszej pozycji dla siebie. Proces ten zawsze wyraża dwa główne ogniwa polityki: konflikt i ład społeczny¹⁷.

⁹ K. SOBOLEWSKA-MYŚLIK: *Partie i systemy partyjne na świecie*. Warszawa 2004, s. 16—20.

¹⁰ A. ANTOSZEWSKI: *System polityczny...*, s. 189.

¹¹ Ibidem, s. 42—43, 183—184.

¹² F. FUKUYAMA: *Historia ładu politycznego. Od czasów przedludzkich do rewolucji francuskiej*. Przeł. N. RADOŃSKI. Poznań 2012, s. 478.

¹³ A. GRUSZCZAK: *Problemy rządzenia w krajach Europy Środkowowschodniej*. Kraków 2000, s. 25—26.

¹⁴ J. GRYGIEŃ: *Demokracja na rozdrożu. Deliberacja czy partycypacja polityczna?* Kraków 2017, s. 125.

¹⁵ W. GAGATEK: *Rozwój modelu partii kartelowej i jego recepcja*. W: *Oblicza demokracji. Partie i systemy partyjne w ujęciu Petera Maira*. Red. W. GAGATEK, K. WALECKA. Kraków 2017, s. 66.

¹⁶ P. MAIR: *Rząd reprezentatywny vs rząd odpowiedzialny*. W: *Oblicza demokracji...*, s. 361—367.

¹⁷ A. ANTOSZEWSKI: *Wzorce rywalizacji politycznej we współczesnych demokracjach europejskich*. Wrocław 2004, s. 15—30.

Sprzeczność i **konflikt** stanowią siłę napędową struktury społecznej, implikując rzeczywisty antagonizm oraz realne starcia pozwalające się dokładnie umiejscowić w politycznej strukturze złożonej całości¹⁸. Istotą każdej politycznej rywalizacji międzypartyjnej jest **konflikt polityczny**. Każda władza generuje zarówno nierówności, jak i konflikt¹⁹. Koalicje i gabinety polityczne w Polsce były tworzone i funkcjonowały w ramach konfliktu politycznego, który opierał się na podziale postkomunistycznym, a ten po 2005 roku przybrał zmodyfikowaną formę²⁰. Według Mirosławy Grabowskiej podział ten na trwałe wpisał się w model współzawodnictwa politycznego w Polsce, wpływając na funkcjonowanie zarówno systemu politycznego, jak i demokracji. Podział postkomunistyczny oraz ukształtowane w jego wyniku tożsamości wpłynęły na preferencje wyborcze poszczególnych grup społecznych.

Procesy rywalizacji politycznej oraz konsolidacji demokracji to dwa wzajemnie warunkujące się elementy systemu politycznego. Przedstawiona problematyka badawcza może stanowić istotny wkład w dalsze badanie niezakończzonego procesu integracji demokracji w Polsce. Celem autora artykułu jest ukazanie procesu antagonizmu politycznego oraz jego wpływu na funkcjonowanie demokracji w Polsce w latach 2006—2017. Przedział czasowy przyjęty w pracy dotyczy etapu postępującego ustabilizowania oraz ugruntowania sceny politycznej, która miała początek po wyborach parlamentarnych w 2001 roku. Weryfikacja problematyki badawczej została przeprowadzona na podstawie analizy tzw. indeksu demokracji “The Economist” i danych CBOS. Główna hipoteza postawiona w artykule brzmi: „Demokracja w Polsce jest nieskonsolidowana”. W opracowaniu postawiono także pytanie badawcze: „Jakie czynniki miały wpływ na proces utrwalenia demokracji w Polsce?” Zastosowano metody badawcze: opisową, porównawczą oraz ilościową.

¹⁸ Szerzej: CH. MOUFFE: *Agonistyka, Polityczne myślenie o świecie*. Przeł. B. SZELEWA. Warszawa 2015 oraz G. RYDLEWSKI: *Coś więcej niż spór o model rządzenia. Kilka kwestii do przemyślenia nie tylko przez politologów*. Warszawa 2017.

¹⁹ R. DAHRENDORF: *Nowoczesny konflikt społeczny, esej o polityce wolności*. Przeł. S. BRATKOWSKI [et al.]. Warszawa 1993, s. 60.

²⁰ Po 2005 r. przełamany został tradycyjny podział postkomunistyczny (np. AWS-UW vs. SLD), wrogiem w rywalizacji politycznej byli już nie tylko postkomuniści, ale i liberałowie (PiS vs. PO-PSL, SLD). Po 2010 r. podział ten skoncentrował się na stosunku wobec tragicznych wydarzeń w Smoleńsku — tzw. podział postsmoleński. Szerzej: M. GRABOWSKA: *Podział postkomunistyczny. Społeczne podstawy polityki w Polsce po 1989 roku*. Warszawa 2004.

Konsolidacja demokracji w Polsce w latach 2006—2017

Jakość i stopień ugruntowania demokracji w Polsce prezentują badania, które od 2010 roku corocznie przeprowadza “The Economist”. Wskaźnik demokracji jest diagnozowany na podstawie 60 wskaźników pogrupowanych w pięciu kategoriach: 1) proces wyborczy i pluralizm, 2) funkcjonowanie administracji publicznej, 3) swobody obywatelskie, 4) kultura polityczna oraz 5) partycypacja polityczna. Poszczególne kraje są podzielone na: **demokracje pełne (skala od 8 do 10)**, **demokracje wadliwe (skala od 6 do 7,9)**, **systemy hybrydowe (skala od 4 do 5,9)** oraz **systemy autorytarne (skala poniżej 4)**²¹. Warto zwrócić uwagę na analizę poszczególnych kategorii, które “The Economist” przeprowadził w Polsce w latach 2006—2017. Po 1999 roku polska demokracja przeszła już podstawowy etap integracji, kwestie proceduralne (przez J. Linza i A. Stepana uznawane za wstępne procesu konsolidacji) zostały utrwalone. Kolejne lata to etap dalszej integracji demokracji w Polsce.

Tabela 1

Analiza funkcjonalna polskiej demokracji w latach 2006—2017

Rok	2006	2008	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Wskaźnik poziomu demokracji	7,30	7,30	7,05	7,12	7,12	7,12	7,47	7,09	6,83	6,67

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych dostępnych w World Wide Web: THE ECONOMIST INTELLIGENCE UNIT’S DEMOCRACY INDEX — <https://infographics.economist.com/2018/DemocracyIndex/> (dostęp: 1.03.2018).

W świetle analiz “The Economist” demokracja w Polsce od 2006 roku jest określana jako demokracja wadliwa. Zauważa się, że w kategorii poziomu i jakości demokracji najlepsze współczynniki Polska osiągała w roku 2006 (7,30), w okresie rządów koalicji PiS-LPR-Samoobrona oraz w latach 2008 (7,30) i 2014 (7,47) w okresie rządów koalicji PO-PSL. Najgorsze oceny demokracja w Polsce uzyskała w trakcie rządów partii PiS, w roku 2016 (6,83) oraz w roku 2017 (6,67). Po wyborach parlamentarnych w 2015 roku (zwycięstwo PiS) nasila się proces przechodzenia polskiej demokracji w kierunku systemu hybrydowego (6,67). Wpływ na to zjawisko ma antagonistyczny model rządzenia, na przykład spór o zawłaszczenie Trybunału Konstytucyjnego, dyskusja na temat upolitycznienia: władzy sądowniczej, mediów publicznych i instytucji państwa, spór o częściowe ograniczenie wolności, praw politycznych i obywatelskich. Zauważa się, iż wpływ na średni poziom jakości polskiej demokracji na przykład w latach 2010—2013 (7,05 i 7,12) mógł mieć model nieustrukturyzowanej, antagonistycznej rywalizacji politycznej. Polska demokracja od roku 2006 nie

²¹ <https://www.economist.com> (dostęp: 1.03.2018).

weszła w kategorię demokracji pełnej, mieszcząc się w kategorii demokracji wadliwej.

Tabela 2

Analiza kategorii indeksu demokracji (“The Economist”) w latach 2006—2017

Rok	2006	2008	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Proces wyborczy i pluralizm	9,58	9,58	9,58	9,58	9,58	9,58	9,58	9,58	9,17	9,17
Funkcjonowanie administracji publicznej	6,07	6,07	6,07	6,43	6,43	6,43	5,71	5,71	5,71	6,07
Partycypacja polityczna	6,11	6,11	6,11	6,11	6,11	6,11	6,67	6,67	6,67	6,11
Kultura polityczna	5,63	5,63	4,38	4,38	4,38	4,38	6,25	4,38	4,38	4,38
Swobody obywatelskie	9,12	9,12	9,12	9,12	9,12	9,12	9,12	9,12	8,24	7,65

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych dostępnych w World Wide Web: THE ECONOMIST INTELLIGENCE UNIT’S DEMOCRACY INDEX — <https://infographics.economist.com/2006-2018/DemocracyIndex/> (dostęp: 1.04.2018).

Zauważa się, iż w świetle analiz “The Economist” współczynnik funkcjonowania procesu wyborczego i pluralizmu od 2006 roku (koalicja PiS-LPR-Samoobrona) do 2015 roku (koalicja PO-PSL) wynosił 9,58. Współczynnik ten od 2016 roku (rządy PiS) uległ nieznacznemu obniżeniu do poziomu 9,17. Kategoria dotycząca funkcjonowania administracji publicznej najwyższy współczynnik miała w latach 2011—2013 (koalicja PO-PSL), wynosząc 6,43, a Najniższy w latach 2014—2016 (koalicja PO-PSL, rządy PiS) (5,71), osiągając w roku 2017 średni stan wynoszący (podobnie jak w latach 2006—2010) 6,07. Kategoria partycypacji politycznej najwyższy współczynnik (6,67) otrzymała w latach 2014—2016 (koalicja PO-PSL, rządy PiS). W latach 2006—2013 (koalicja PiS-LPR-Samoobrona, koalicja PO-PSL) oraz w 2017 roku (rządy PiS) współczynnik ten wynosił tylko 6,11. Kategoria kultury politycznej najniższy współczynnik (4,38) uzyskała w latach 2010—2013 (koalicja PO-PSL) oraz w latach 2015—2017 (rządy PiS). Najwyższy współczynnik kultury politycznej (6,25) występował tylko w roku 2014 (koalicja PO-PSL). Kategoria swobód obywatelskich najwyższą ocenę (9,12) posiadała w latach 2006—2015 (koalicja PiS-LPR-Samoobrona, koalicja PO-PSL). Następnie współczynnik ten zaczął się stopniowo obniżać (8,24) w 2016 roku oraz (7,65) w 2017 roku (rządy PiS).

Zauważa się, iż występuje prawdopodobieństwo, że wpływ na proces funkcjonowania demokracji w Polsce miała kultura polityczna zarówno elit, jak i społeczeństwa. W ujęciu Gabriela Almonda i Sidneya Verby, w przypadku demokracji kultura polityczna ważniejsza jest nawet od czynników ekonomicznych. Kultura polityczna determinuje funkcjonowanie i konsolidowanie się demokracji liberalnej, a także wpływa na wzorce rywalizacji politycznej. Demokracje o niskiej kulturze politycznej (4,38 — “The Economist”), jak polska, funkcjonują wadliwie. Niski stan kultury politycznej w Polsce wpłynął na dominację niskie-

go stopnia funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego i kapitału społecznego oraz na niskie zaufanie społeczne wobec polityków i demokracji (zaufanie do demokracji spada, rośnie za to zaufanie wobec autorytaryzmu)²². Polskie społeczeństwo jest jednym z takich, którego obywatele są najbardziej wobec siebie wyalienowani, przeważają: apatia społeczna, brak wzajemnego zaufania względem siebie, niski poziom partycypacji wyborczej²³. Demokracja, w której występuje niska kultura polityczna oraz zantagonizowana forma rywalizacji politycznej, z czasem prowadzić może do ograniczania swobód obywatelskich (7,65 w 2017 r. — “The Economist”) oraz przybiera formy hybrydowe — postautorytarne²⁴. Kryterium partycypacji politycznej w latach 2006—2017 (“The Economist”) mieściło się na średnim poziomie (6,11). Zjawiska te w dużym stopniu miały wpływ na brak rozwoju etosu dobra wspólnego w polskiej demokracji²⁵.

Proces konsolidowania się demokracji w Polsce można scharakteryzować, opierając się na modelu rywalizacji politycznej. Proces ten na arenie wyborczej w latach 2006—2017 cechował dychotomiczny konflikt, który oscylował między zmodyfikowanym podziałem postkomunistycznym a PO-PIS-ową konfrontacją. Podział postkomunistyczny po roku 2005 przybrał nową formę. Po przeciwnych stronach stanęły dwie partie polityczne mające swe korzenie w środowiskach postsolidarnościowych (koalicja AWS-UW oraz PiS). W konflikcie politycznym po 2005 roku kwestie aksjologiczne, które zdominowały społeczno-polityczny *habitus*, wyznaczał PiS. Wynik wyborów w 2005 roku (zwycięstwo PiS: 33,70% głosów) był okresem dramatycznego nasilenia się antagonistycznej formy walki politycznej. Zaciekle toczony spory, a nawet otwarta polityczna wojna, tworzyły nieodzowny element polskiej sceny politycznej. W sporze politycznym lat 1991—2017 prawica zaogniała konflikty polityczne, bazujące na ideowej wrogości wobec opozycyjnej lewicy, a po 2005 roku — wobec liberałów²⁶. W konfrontacji tej lewica starała się szukać wspólnej płasz-

²² J. Czapiński w badaniach *Diagnoza społeczna* (prowadzonych od 2010 r.) dowiódł, że po raz pierwszy od 20 lat spadł odsetek osób przekonanych, że demokracja ma przewagę nad wszystkimi innymi formami rządów. W Warszawie, Poznaniu i Krakowie zadeklarowanych **zwolenników systemu demokratycznego było zaledwie 44%**. W Wałbrzychu mniej niż 7%, a antydemokratów aż 18%. Zob. też; E. WNUK-LIPIŃSKI: *Socjologia życia publicznego*. Warszawa 2008, s. 162—165.

²³ Szerzej: *Diagnoza społeczna 2013. Warunki i jakość życia Polaków*. Red. J. CZAPIŃSKI, T. PANEK. Warszawa 2013 — <http://www.diagnoza.com> (dostęp: 20.09.2015) oraz P. SZTOMPKA: *Kapitał społeczny. Teoria przestrzeni międzyludzkiej*. Kraków 2016; J. RACIBORSKI: *Obywatelstwo w perspektywie socjologicznej*. Warszawa 2011.

²⁴ Szerzej: T. SNYDER: *The Road to unfreedom*. London 2018 oraz S. LEVITSKY, D. ZIBLATT: *Tak umierają demokracje*. Przeł. O. ŁABENDOWICZ. Łódź 2018.

²⁵ Szerzej M.J. SANDEL: *Czego nie można kupić za pieniądze. Moralne granice rynku*. Przeł. A.M. CHROMIK-KRZYKAWSKA, T. SIKORA. Warszawa 2012.

²⁶ T. GARDZIEL, S. GAWROŃSKI: *Wybory 2007. Partie, programy, kampania wyborcza*. Rzeszów 2007, s. 195—216, 267—272.

czynny, umożliwiającej instytucjonalizację konfliktów politycznych. Próbowała tym samym tworzyć szanse do dalszej integracji systemu partyjnego i demokracji.

Jak zauważa Andrzej Antoszewski, od 2005 roku można mówić wyłącznie o częściowym utrwaleniu wzorców rywalizacji politycznej. W 1997 roku na trwałe ukształtował się podział postkomunistyczny, który funkcjonował już w poprzednich elekcjach. W 2005 roku podział ten zmienił oblicze, jednak założenia ideowe były podobne — główne kryterium struktury konkurowania stanowił stosunek do przemian po 1989 roku oraz do idei IV RP²⁷. W sporze PO z PiS po 2005 roku kulturowy spór toczył się między częściową akceptacją nowoczesnych wzorców kulturowych a ich całkowitym odrzuceniem. Jednak ani kulturowy Mcświat (liberałowie neoliberalni — model angloamerykański), ani Dżihad (konserwatyści i nacjonaliści) nie przybliżyły polskiego społeczeństwa do ideału demokracji obywatelskiej²⁸. W wyborach parlamentarnych w latach 2007, 2011 i 2015 główną oś walki politycznej nadal wyznaczał konfrontacyjny podział (wojna PiS z PO). Po 2010 roku wyróżnić można nową kategorię konfliktu (podziału) politycznego, który wyznaczał wzorce antagonizmu politycznego. Konflikt ten opierał się na podziale postkomunistycznym, jednak określić go można jako „podział postsmoleński”. W podziale postsmoleńskim antagonizujący model rywalizacji politycznej był uwarunkowany nie tylko (jak w podziale postkomunistycznym) poprzez stosunek wobec wartości aksjologiczno-historycznych (np. Okrągły Stół, okres PRL), a po 2005 roku wobec wartości liberalnych. W podziale postsmoleńskim nowym czynnikiem nasilającym konkurencję polityczną były postawa i stosunek elit politycznych wobec tragicznej katastrofy samolotu prezydenckiego w Smoleńsku. Od 2010 roku poziom kultury politycznej w Polsce, w świetle analizy „The Economist”, obniżył się do poziomu 4,38. Zwycięstwo PO w wyborach parlamentarnych w 2007 roku (41,51% głosów) oraz w 2011 roku (35,60% głosów) wzmocniło model rządzenia oparty na rozwiązaniach neoliberalnych. Do 2015 roku (zwycięstwo PiS, 37,58% głosów, 235 mandatów) żadna z partii politycznych nie uzyskała bezwzględnej większości głosów.

Jak zauważa Maciej Gdula, neoliberalizm oraz eskalacja antagonizmu politycznego wpłynęły po 2015 roku na rozwój zjawiska, które określa jako neoautorytaryzm²⁹. Charakterystyczna cecha neoautorytaryzmu to populistyczna eskalacja wrogości i niechęci wobec szeroko interpretowanych elit. Margaret Canovan dowodzi, iż populizm nigdy nie jest demokratyczny lub antydemokratyczny, lecz kompatybilny z demokracją. O kompatybilności demokracji i populizmu świadczy to, że populiści pomimo antysystemowej krytyki organizują

²⁷ A. ANTOSZEWSKI: *System polityczny...*, s. 35, 210—239, 271—278, 296.

²⁸ Zob. B. BARBER: *Dżihad kontra Mcświat*. Przeł. H. JANKOWSKA. Warszawa 2007.

²⁹ Szerzej: M. GDULA: *Nowy autorytaryzm*. Warszawa 2018.

się w partii i ruchy polityczne oraz startują w wyborach, pragnąc stać się częścią systemu³⁰. Jak dowodzi wielu teoretyków, populizm jest na trwałe wpisany w element funkcjonalny demokracji liberalnej. Jan Werner Muller obok populizmu neutralnego, stanowiącego immanentną część demokracji, wyróżnia też populizm negatywny, pravicowo-nacjonalistyczny. Populizm negatywny wpływa destabilizująco na proces funkcjonowania demokracji liberalnych³¹. Jak twierdzą George Lakoff i Arlie R. Hochschild, każda polityka ma charakter moralny. Prawica i lewica inaczej rozumieją moralność oraz dobro i zło.

Populizm negatywny zawsze, funkcjonując, generuje kapitał polityczny oparty na polityce tożsamościowej i moralnej. Spauperyzowane i wyalienowane społeczeństwa zazwyczaj głosują wbrew własnym interesom ekonomicznym na populistów, którzy gwarantują im w zamian ochronę ich wartości tożsamościowych, kulturowych i religijnych³². Stefano Bartolini dowiódł, że powstawaniu populizmu (w państwach pokomunistycznych, takich jak Polska) sprzyja charakter podziałów socjopolitycznych oraz brak trwałych wzorców rywalizacji politycznej w systemie partyjnym³³. Programy pravicowych partii politycznych w Polsce łączyły (i wciąż łączą) w sobie cechy konserwatyzmu, nacjonalizmu, liberalizmu i socjalizmu. To właśnie te cechy stanowiły syntezę walki z pozostałościami „komunizmu” w podziale postkomunistycznym, który po 2005 roku uległ modyfikacji. W walce politycznej kwestie ideowe (antykomunizm, państwo wyznaniowe itp.) bardzo często przeważały nad kwestiami ekonomicznymi. Postulaty te wpłynęły na radykalizację rywalizacji politycznej, czyniąc ją zideologizowaną³⁴. Głównym kryterium relewancji politycznej było kryterium wartości. Cecha zasadnicza na polskiej scenie politycznej to konfrontacyjny styl działania elit politycznych. Antagonistyczny charakter konfliktu politycznego w latach 2006—2017, cechujący się niską kulturą polityczną (elit oraz obywateli), wpływał na dominację niskiego poziomu porozumienia elit oraz niską trwałość gabinetów koalicyjnych (ok. 10—13 miesięcy). Czynniki te w dużym stopniu wpływały na niezdolność rządu, której brakowało zarówno partiom politycznym, jak i politykom.

Antagonistyczny model sporu politycznego oraz niska kultura polityczna częściowo uwarunkowane były przez transformację systemową, przeprowadzoną w Polsce po 1989 roku. Rozwój demokracji w Polsce charakteryzowała

³⁰ M. CANOVAN: *Lud*. Przeł. S. SZYMAŃSKI. Warszawa 2008, s. 12—114.

³¹ J.W. MULLER: *Co to jest populizm*. Przeł. M. SUTOWSKI. Warszawa 2017, s. 7, 17, 21, 41, 54, 65, 68, 73, 85, 136.

³² Szerzej: A.R. HOCHSCHILD: *Obcy we własnym kraju. Gniew i żal amerykańskiej prawicy*. Przeł. H. PUSTUŁA-LEWICKA. Warszawa 2017 oraz G. LAKOFF: *Moralna polityka. Jak myślą liberalowie i konserwatyści*. Przeł. M. SZCZUBIAŁKA. Warszawa 2017.

³³ S. BARTOLINI, P. MAIR: *Identity, Competition and Electoral Availability. The Sabilisation of European Electorates 1885—1985*. New York 1990, s. 253—309.

³⁴ A. ANTOSZEWSKI: *System polityczny...*, s. 35, 210—250, 271—278, 272—285.

forma demokracji naśladowczej, imitacyjnej³⁵. W demokracji takiej zazwyczaj panuje brak pełnej inkluzji politycznej³⁶. Polska demokracja, jak zauważa David Ost, nie spełniała warunków demokracji inkluzywnej, włączającej wszystkich obywateli w system gospodarczy i polityczny.

Zauważa się, iż w Polsce funkcjonowanie demokracji to dynamiczny proces, któremu grozi destabilizacja oraz obniżenie jakości rządzenia. W demokracjach postkomunistycznych (takich, jak Polska) zjawiska te mogą wpłynąć na proces cofnięcia demokratyzacji oraz wpisania poszczególnych państw w kategorię krajów częściowo wolnych (w skali "The Economist" od 4 do 5,9). Analizując życie polityczne na przestrzeni ostatnich lat, spostrzec nietrudno brak demokratycznej kultury politycznej oraz słaby rozwój pluralizmu politycznego, który przekłada się na brak współpracy pomiędzy rządem, opozycją a społeczeństwem. W polskiej demokracji konsensualnej antagonistyczny styl zachowania elit politycznych prowadzi do jej modyfikacji — przybiera ona postać hybrydalną, utrudniającą dalszy proces jej integracji. W świetle głównych wyznaczników integracji demokracji, autorstwa Antoszewskiego, Linza i Stepana, Osta, Almonda i Verby, polską demokrację można uznać tylko za częściowo spójną. Polska demokracja łączy cechy demokracji elitystycznej. Występują w niej: wysoki poziom rywalizacji elit o władzę oraz rywalizacji wyborczej, niski poziom zaangażowania społeczeństwa w procesy polityczne, a także słaba frekwencja wyborcza. Dominujący charakter relacji pomiędzy partiami politycznymi w Polsce to wciąż antagonistyczna konfrontacja. Etap rywalizacji politycznej w latach 2006–2017 miał kluczowy wpływ na konsolidację demokracji. Nietrwałość gabinetów rządowych uwarunkowana radykalnie konfliktową walką wpływała negatywnie na proces funkcjonowania demokracji w Polsce.

Wnioski

Analizując główny problem badawczy (hipotezę) opracowania, należy stwierdzić, że polska demokracja jest tylko częściowo skonsolidowana. Wpływ na to

³⁵ Demokracja naśladowcza, imitacyjna to taka, która kopiuje na ślepo rozwiązania instytucjonalne, systemowe z państw o wysokim poziomie rozwoju. Przekłada się to negatywnie na procesy transformacyjne w państwach pokomunistycznych. Szerzej: D. BOHLE, B. GRESKOVITS: *Capitalist Diversity on Europes Periphery*. New York 2012; T. KOWALIK: *WWW.polskatransformacja.pl*. Warszawa 2009; M. BUCHOWSKI: *Czyściec. Antropologia neoliberalnego postsocjalizmu*. Poznań 2017; B. BUDEN: *Strefa przejścia. O końcu postkomunizmu*. Przeł. M. SUTOWSKI. Warszawa 2012.

³⁶ D. OST: *Kłęska „Solidarności”. Gniew i polityka w postkomunistycznej Europie*. Przeł. H. JANKOWSKA. Warszawa 2007, s. 25—190.

zjawisko ma wiele czynników o charakterze substancjalnym, uwarunkowanych rywalizacją polityczną. Występuje prawdopodobieństwo, że to antagonistyczna walka polityczna (podział postkomunistyczny, po 2010 r. podział postmoleński) stanowiła główny wyznacznik, wpływający na proces funkcjonowania demokracji w Polsce. Kluczowy czynnik warunkujący model zachowań i konkurencji politycznej w Polsce to niska kultura polityczna (elit i obywateli). Średni stan kultury politycznej w świetle analiz "The Economist" wynosił tylko 4,38. Integracyjna skuteczność demokracji zawsze wynika z rywalizacji politycznej, opartej na konsyliacji i współpracy. Stabilność demokracji to pierwszy krok ku jej pełniejszemu skonsolidowaniu. Zauważa się, iż to politycy i partie polityczne determinowały w największym stopniu rozwój poszczególnych czynników substancjalnych, mających wpływ na integrację, funkcjonalność i jakość demokracji w Polsce. Antagonistyczna walka polityczna warunkowała zanik partycypacji społecznej i wyborczej (społeczeństwo obywatelskie, kapitał społeczny) oraz wartości substancjalnych (podział między wolnością a równością), co przełożyło się na niskie zadowolenie z dokonań władzy i demokracji po 1991 roku.

Tabela 3

Ocena funkcjonowania demokracji w Polsce

Czy jest Pan(i) zadowolony(a) ze sposobu funkcjonowania demokracji w Polsce?	Wskazania według terminów badań (%)															
	'93	'95	'97	'00	'02	'03	'04	'06	'07	'08	'09	'10	'11	'13	'14	'15
	XI	V	X	IV	III	VII	V	XI	XI	VII	I	III	XI	VII	VI	XI
Zadowolony/a	36	24	40	27	24	20	21	30	46	43	42	43	47	35	50	43
Niezadowolony/a	52	67	50	64	64	71	68	58	42	47	49	50	47	58	39	49
Trudno powiedzieć	12	9	10	9	12	9	11	12	12	10	9	7	6	7	11	8

Źródło: M. FELIKSIAK: *Opinie o demokracji. Komunikat z badań nr 17*. Oprac. CENTRUM BADANIA OPINII SPOŁECZNEJ. Warszawa 2016, s. 9 — http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2016/K_100_16.PDF (dostęp: 11.11.2017).

Zauważa się, iż od początku przemian demokratycznych w Polsce dominowało niezadowolenie z funkcjonowania demokracji. Odsetek osób zadowolonych z demokracji nieznacznie przewyższał odsetek osób niezadowolonych z demokracji tylko dwukrotnie w 2007 roku oraz w 2014 roku.

Trudno precyzyjnie określić początek i koniec procesu transformacji³⁷. Demokracje naśladowcze (jak Polska) importują modernizacyjne rozwiązania instytucjonalne krajów rozwiniętych, osadzając je na odmiennym gruncie społecznym, ekonomicznym i kulturowym. Rozwiązania te często okazują się mało kompatybilne w innym modelu społeczno-kulturowym, na przykład w krajach

³⁷ K. VON BEYME: *Współczesne teorie polityczne*. Przeł. J. ŁOZIŃSKI. Warszawa 2007, s. 210—230.

Europy Środkowej i Wschodniej³⁸. Za w pełni skonsolidowaną demokrację można uznać taką, w której ustanowiono demokratyczne porozumienie wszystkich jednostek. Należy podkreślić, iż konsens polityczny w warunkach polskiej demokracji to poziom wciąż nieosiągalny. Proces funkcjonowania demokracji w Polsce w latach 2006—2017, w świetle badań “The Economist”, cechuje średni poziom jakości 7,05 i 7,12. W 2017 roku nastąpił drastyczny spadek jakości demokracji do poziomu 6,67. Wskutek tego polską demokrację można uznać tylko za częściowo skonsolidowaną. Model zachowań politycznych wpłynął na zanik czynników substancjalnych, które mają kluczowy wpływ na proces integracji demokracji.

Synteza wszystkich cech polskiego wariantu demokracji może świadczyć o odrębności oraz wyjątkowości modelu demokracji liberalnej w Polsce, który charakteryzuje wielość wewnętrznych konfliktów. Ukształtowanie w pełni zintegrowanej demokracji w Polsce to proces kolejnych lat. Poszukiwanie optymalnych wzorców konkurencji politycznej oraz ich utrwalanie to główny cel kolejnego etapu umacniania się demokracji w Polsce.

Procesy demokratyzacyjne w państwach postkomunistycznych nie mają charakteru teleologicznego. Procesów tych nie cechuje jednokierunkowość. Zauważa się, iż proces demokratyzacji w Polsce jest wielokierunkowy, uzależniony od wielości wewnętrznych czynników. Jest to wciąż proces otwarty, uzależniony głównie od modelu rywalizacji politycznej. Dalsze procesy i etapy umacniania się polskiej demokracji będą uwarunkowane zmianami w dwóch sferach: w sferze gospodarczej oraz w strukturze polskiego społeczeństwa³⁹. Ciągły proces ugruntowywania się polskiej demokracji stanowi szansę na jej dalszy rozwój. Reżim oparty na agresywnej walce politycznej wpływa negatywnie na funkcjonowanie demokracji. Poszukiwanie optymalnych wzorców rywalizacji politycznej oraz ich utrwalanie to meritum spójnej demokracji, która w dużym stopniu oddziałuje na funkcjonowanie gabinetów rządowych. Demokrację w Polsce można określić jako model demokracji konsolidującej się, w której dominuje antagonistyczny rodzaj walki politycznej, a sam etos demokracji sprowadzony został jedynie do wyborów. Jest to model demokracji, któremu na każdym etapie funkcjonowania grozi kryzys, a co za tym idzie, cofnięcie procesu i jakości funkcjonowania demokracji. Aby model, wzorzec zachowań politycznych „domykał się” (był w pełni przewidywalny), potrzebne są wyraziste podziały społeczne oraz trwałe wzory współzawodnictwa na arenie wyborczej, gabinetowej i parlamentarnej⁴⁰.

³⁸ A. KOHLI: *Źródła konfliktów społecznych i politycznych w demokracjach naśladowczych*. W: *Przyszłość demokracji*. Red. P. ŚPIEWAK. Warszawa 2005, s. 309; oraz J. STANISZKIS: *Władza globalizacji*. Warszawa 2003.

³⁹ Zob. Z. BŁOK: *Transformacja jako konwersja funkcji wewnętrznych na przykładzie Polski*. Poznań 2006.

⁴⁰ M. GRABOWSKA: *Podział postkomunistyczny...*, s. 228—231.

Gwarancją silnej demokracji jest stały kompromis polityczny. Model zintegrowanej demokracji, w której dominować będą rządy wszystkich przez wszystkich, to wciąż niezrealizowany ideał. Pierre Rosanvallon zauważa, iż demokracja wyborcza, stanowiąca wyłącznie formę demokracji przyzwolenia, jest krucha i podatna na manipulacje, zmierza ku formie rządów prezydenckich. Cechuje ją bipolarny system partyjny, w którym o władzę walczą dwa zantagonizowane ugrupowania polityczne. Demokracji takiej często grożą formy (post) autorytarne. Alternatywnym wobec takiej formy rządów rozwiązaniem może być demokracja interaktywna, polegająca na społecznym sprawowaniu rządów. W demokracji tej wpływ na władzę mają zwykli obywatele. Przełamuje ona podział na rządzących i rządzonych. Jest to forma demokracji zdecentralizowanej, która ma na celu wcielać w życie wolę ogółu. W modelu tym społeczeństwo oddolnie poprzez instytucje nadzoruje, kontroluje i wywiera nacisk na władzę⁴¹. Wpływ na dalszy proces funkcjonowania demokracji w Polsce może mieć jej społeczna interaktywna forma.

Bibliografia

- ALMOND G., VERBA S.: *The Civic Culture*. Princeton 1963.
- ANTOSZEWSKI A.: *System polityczny RP*. Warszawa 2012.
- ANTOSZEWSKI A.: *Współczesne teorie demokracji*. Warszawa 2016.
- ANTOSZEWSKI A.: *Wzorce rywalizacji politycznej we współczesnych demokracjach europejskich*. Wrocław 2004.
- BARBER B.: *Dżihad kontra Mcświat*. Przeł. H. JANKOWSKA. Warszawa 2007.
- BARTOLINI S., MAIR P.: *Identity, Competition and Electoral Availability. The Stabilisation of European Electorates 1885—1985*. New York 1990.
- BEYME VON K.: *Współczesne teorie polityczne*. Przeł. J. ŁOZIŃSKI. Warszawa 2007.
- BŁOK Z.: *Transformacja jako konwersja funkcji wewnętrznych na przykładzie Polski*. Poznań 2006.
- BOBBIO N.: *Liberalizm i demokracja*. Przeł. P. BRAVO. Kraków 1998.
- BOHLE D., GRESKOVITS B.: *Capitalist Diversity on Europe's Periphery*. New York 2012.
- BUCHOWSKI M.: *Czyścić. Antropologia neoliberalnego postsocjalizmu*. Poznań 2017.
- BUDEN B.: *Strefa przejścia. O końcu postkomunizmu*. Przeł. M. SUTOWSKI. Warszawa 2012.
- CANOVAN M.: *Lud*. Przeł. S. SZYMAŃSKI. Warszawa 2008.
- DAHL R.: *Demokracja i jej krytycy*. Przeł. S. AMSTERDAMSKI. Warszawa 2012.

⁴¹ P. ROSANVALLON: *Dobre rządy*. Przeł. G. MAJCHER. Warszawa 2018, s. 28—29.

- DAHRENDORF R.: *Nowoczesny konflikt społeczny, esej o polityce wolności*. Przeł. S. BRATKOWSKI [et al.]. Warszawa 1993.
- Diagnoza społeczna 2013. Warunki i jakość życia Polaków*. Red. J. CZAPIŃSKI, T. PANEK. Warszawa 2013 — <http://www.diagnoza.com> (dostęp: 20.09.2015).
- FELIKSIAK M.: *Opinie o demokracji. Komunikat z badań nr 17*. Oprac. CENTRUM BADANIA OPINII SPOŁECZNEJ. Warszawa 2016 — http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2016/K_100_16.PDF (dostęp: 11.11.2017).
- FUKUYAMA F.: *Historia ładu politycznego. Od czasów przedludzkich do rewolucji francuskiej*. Przeł. N. RADOMSKI. Poznań 2012.
- GAGATEK W.: *Rozwój modelu partii kartelowej i jego recepcja*. W: *Oblicza demokracji. Partie i systemy partyjne w ujęciu Petera Maira*. Red. W. GAGATEK, K. WALECKA. Kraków 2017.
- GARDZIEL T., GAWROŃSKI S.: *Wybory 2007. Partie, programy, kampania wyborcza*. Rzeszów 2007.
- GDULA M.: *Nowy autorytaryzm*. Warszawa 2018.
- GRABOWSKA M.: *Podział postkomunistyczny. Społeczne podstawy polityki w Polsce po 1989 roku*. Warszawa 2004.
- GRUSZCZAK A.: *Problemy rządzenia w krajach Europy Środkowowschodniej*. Kraków 2000.
- GRYGIEŃ J.: *Demokracja na rozdrożu. Deliberacja czy partycypacja polityczna?* Kraków 2017.
- HOCHSCHILD A.R.: *Obcy we własnym kraju. Gniew i żal amerykańskiej prawicy*. Przeł. H. PUSTUŁA-LEWICKA. Warszawa 2017.
- HUNTINGTON S.: *Trzecia fala demokracji*. Przeł. A. DZIURDZIK. Warszawa 1995.
- KOHLI A.: *Źródła konfliktów społecznych i politycznych w demokracjach naśladowczych*. W: *Przyszłość demokracji*. Red. P. ŚPIEWAK. Warszawa 2005.
- KOWALIK T.: *WWW.polskatransformacja.pl*. Warszawa 2009.
- LAKOFF G.: *Moralna polityka. Jak myślą liberałowie i konserwatyści*. Przeł. M. SZCZUBIAŁKA. Warszawa 2017.
- LEVITSKY S., ZIBLATT D.: *Tak umierają demokracje*. Przeł. O. ŁABENDOWICZ. Łódź 2018.
- LINZ J., STEPAN A.: *Problems of Democratic Transition and Consolidation, Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore–London 1996.
- LINZ J.: *Kryzys, załamanie i powrót do równowagi*. W: *Władza i społeczeństwo*. T. 2. Red. J. SZCZUPACZYŃSKI. Warszawa 1998.
- MAIR P.: *Rząd reprezentatywny vs rząd odpowiedzialny*. W: *Oblicza demokracji. Partie i systemy partyjne w ujęciu Petera Maira*. Red. W. GAGATEK, K. WALECKA. Kraków 2017.
- MOUFFE CH.: *Agonistyka, Polityczne myślenie o świecie*. Przeł. B. SZELEWA. Warszawa 2015.
- MULLER J.W.: *Co to jest populizm*. Przeł. M. SUTOWSKI. Warszawa 2017.
- OST D.: *Kłęska „Solidarności”*. *Gniew i polityka w postkomunistycznej Europie*. Przeł. H. JANKOWSKA. Warszawa 2007.

- POKŁADECKI J.: *Systemowe znaczenie demokracji na poziomie lokalnym w Polsce*. W: *Polska demokracja. Koncepcje, płaszczyzny, instytucje*. Red. S. WRÓBEL. Toruń 2008.
- RACIBORSKI J.: *Obywatelstwo w perspektywie socjologicznej*. Warszawa 2011.
- ROSANVALLON P.: *Dobre rządy*. Przeł. G. MAJCHER. Warszawa 2018.
- RYDLEWSKI G.: *Coś więcej niż spór o model rządzenia. Kilka kwestii do przemyślenia nie tylko przez politologów*. Warszawa 2017.
- SANDEL M.J.: *Czego nie można kupić za pieniądze. Moralne granice rynku*. Przeł. A.M. CHROMIK-KRZYKAWSKA, T. SIKORA. Warszawa 2012.
- SARTORI G.: *Teoria demokracji*. Przeł. P. AMSTERDAMSKI, D. GRINBERG. Warszawa 1998.
- SNYDER T.: *The Road to Unfreedom*. London 2018.
- SOBOLEWSKA-MYŚLIK K.: *Partie i systemy partyjne na świecie*. Warszawa 2004.
- STANISZKIS J.: *Władza globalizacji*. Warszawa 2003.
- SZTOMPKA P.: *Kapitał społeczny. Teoria przestrzeni między ludzką*. Kraków 2016.
- THE ECONOMIST — <https://www.economist.com> (dostęp: 1.03.2018).
- THE ECONOMIST INTELLIGENCE UNIT'S DEMOCRACY INDEX — <https://infographics.economist.com/2006-2018/DemocracyIndex> (dostęp: 1.04.2018).
- WNUK-LIPIŃSKI E.: *Socjologia życia publicznego*. Warszawa 2008.

Marek Tyrała, dr nauk społecznych w zakresie nauk o polityce. Autor 10 artykułów i współredaktor pracy zbiorowej. Uczestnik kilkudziesięciu konferencji naukowych o zasięgu krajowym i międzynarodowym. Zainteresowania badawcze autora koncentrują się wokół szeroko rozumianej problematyki teorii polityki, demokracji, populizmu.